

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

፬ ፻ 25.

1862

h. ZUSAMMENFASSUNG

Գաղղիայի երեւելի քա-
ղաքագետները՝ 1848ին
վեր :

(C₁₀₀H₁₀₀ - 2C₁₀₀H₁₀₀ - 2C₁₀₀H₁₀₀ - 2C₁₀₀H₁₀₀ :)

ՔԻԼԼԷՍ ՊԱՐԱԿԷ ՏՒԼԻԷ ԿՈՄԵՐ՝
ՄԵԺԻՆ ԿԱՐՈՒԼԵՆԻՆ ԿՆՈՒՄԻՆ
ՉՕՐԱՎԱՐՆԵՐԷՆ ԼՈՒՂՈՎԻԿՈՍ
ՊԱՐԱԿԷ ԽԻՂԷԻՆ ՈՐՂԻՆ Է:
ԱՍ ՍՊԱՐԱՊԵՏՈՐ 1795ԻՆ ՍԵՊ-
ՏԵՄԲԵՐԻ ՆԻՆ ՓԱՐԻՂ ԾՆԱԼ: ՏԱՍ-
ՈՒՆԵՐԼՈՒ ԽԱՐԵԿԱՆ ԵՂԱԾ ԿՈՒՆԷՆ՝

ձիաւոր որսորդաց մէջ մտաւ, եւ 1812ին նոյն գնդին մէջ երկրորդ տեղակալ անուանուեցաւ: Լիւիսիայի պատերազմին մէջ ձախ թեւը կորսնցուց, եւ 1815ին հարկւրապետ եղաւ: Յամի 1830ին իբրեւ գնդապետի տեղակալ՝ Ալճէրի գնաց, ուր գնդապետութեան աստիճան բարձրացաւ: Քիչ մը ետքը Սէն-Սիրի ղեւնուորական դպրոցին երկրորդ կառավար զրուելով, 1832ին նոյն դպրոցին աշակերտներուն հանած հասարակապետական խռովութիւնը զսպելուն համար, տէրութեան առջեւը մեծ համարում ստացաւ ու 1836ին նոյն դպրոցին ամբողջ կառավարութիւնն իրեն ձեռքը յանձնուեցաւ: Անկէ ետեւ երկրորդ անգամ Ալճէրի խրկուեցաւ, ու հոն Օմալի դուքսին իր իշխանութեան տակ կը պատերազմէր: Տ'իլիէ՝ երիտասարդ իշխանին թացա քաղաքին առնուելու ժամանակը ցուցուցած քաջութիւնն առանձին նամակով մը գովեց: Ինքն ալ նոյն պատերազմներուն մէջ ցուցուցած ղեւնուորական հանճարոյն համար, զօրապետի տեղակալ եղաւ, եւ Գոսգանդին գաւառին կառավար դրուեցաւ: 1847էն վեր բոլոր ոտանաւոր զօրքին ընդհանուր տեսուչ էր:

Փետրուարի յեղափոխութեան ատեն առժամա-
նակեայ կառավարութիւնը զինքը Պըզանտոն գտնուող
զօրաբաժնին հրամանատար դրաւ, ուր Լետրիւ-Ռոլէն
կարմիր հասարակապետականին գործակալներուն դէմ
այնպիսի արիութիւն ու հաստատութիւն ցուցուց, որ

անոնք բան մը չկրնալով ընել, ստիպուեցան քաղաքը թողուլ փախչել: Գաւենեագ զօրապետին հետ աղէկ չըլլալով, 1848ին անոր իրեն տուած հրամանատարութիւնը յանձն չառաւ: Ասոր հակառակ Նաբոլէոնին հետ աղէկ յարաբերութեան մէջ գտնուելով, գահերէց իշխանը՝ զինքը Հռոմ խրկուած զօրքին հրամանատար անուանեց: Հռոմէն ետ կանչուելէն ետքը, 1851ին Յուշուարի 9ին Շանկառնիէ զօրապետին տեղ՝ Փարիզի զօրաց հրամանատար եղաւ: Նոյն տարւոյն Դեկտեմբերի 2ին խորհրդատու ժողովքին անդամ ընտրուեցաւ: Արեւելեան պատերազմը սկսելէն յառաջ՝ իբրեւ դեսպան Կոստանդնուպոլիս գնաց, ու Պոմարսուկտ խրկուած դադըիական զօրքին հրամանատարութիւնն ունեցաւ: Կոստանդնուպոլսէն դառնալէն ետքը՝ 1854ին Օգոստոսի 28ին սպարապետ անուանուեցաւ, եւ միանգամայն ծերակուտին մէջ գահերիցու փոխանորդ դրուեցաւ: Վերջին իտալական պատերազմին ժամանակը՝ Ալպեան բանակին հրամանատարն էր:

Յամին 1854 Գաղղիայի ու Ռուսիայի մէջ մտած
գծտութեան պատճառաւ Բեդերսպուրկէն ետ կան-
չուած Գաղղիայի դեսպանն էր,

ԲԱՐՔՈՒՂԻՄԷՈՍ ԴՈՄԻՆԻԿՈՍ ՅԵՍԱՎՐՈՍ ԱՐՄԵՆ
ՄԱՐԳԻՋ ԳԱՍԻԷԼՊԵՃԱԳ: Աս ծերունի դեսպանա-
գետը ծնած է 1787ին Յունիսի 12ին Հոգ-Բիրենէ
նահանգին Ռիկոյ քաղաքը: Քանի մը տարի ֆոնդէն-
պլոյի զինուորական դպրոցին մէջ անցընէէն ետքը՝
1807ին իբրեւ երկրորդ տեղակալ ձիաւոր Հուսար-
ներու գնդին մէջ մտաւ: Մեծ Նաբոլէոնին Գերմա-
նիա, Ռուսաստան ու Գաղղիա ըրած պատերազմնե-
րուն մասնակից եղաւ: Վախրամի, Օսդրովնոյի, Մոս-
կուայի ու Պրիէնի ճակատներուն մէջ զանազան վեր-
քեր ընդունեցաւ: Յամի 1814ին խմբապետ եղաւ,
ու Նաբոլէոնին իյնալէն ետքը՝ Պուրպոնեանց կողմն
անցնելով, Պիւրենեան որսորդաց ու քիչ մը ետքը
Թիկնապահ զօրաց մէջ գնդապետ եղաւ: Յուլիսի
յեղափոխութենէն ետքը իբրեւ զօրապետի տեղա-
կալ Ալճէրի գնաց: Մէկ տարի ետքը Բեդերսպուրկ
դեսպան խրկուեցաւ, ուր մինչեւ 1854 նոյն պաշտօնը
վարեց: Նոյն տարին Ռուսի եւ Գաղղիայի մէջ բա-

ցուած պատերազմին պատճառաւ ետ կանչուելով, 1856ին Յունիսի 12ին ծերակուտի անդամ եղաւ:

Արեւելեան խնդրոյն երեւան ելելէն՝ Եւրոպայի մէջ դեսպանագիտական գործունէութիւն մը սկսաւ, որուն նմանը մինչեւ հիմայ պատմութեան մէջ դեռ չէ տեսնուած: Մէկ կողմանէ արեւմտեան տէրութիւնք պատերազմ ըրած ժամանակ, մէկալ կողմանէ դեսպանագիտութիւնն արեան քրտինք մտած՝ շարունակ խնդրոյն խաղաղական կերպով վերջ տալու կ'աշխատէր: Ռուսական-Օսմանեան խնդրոյն սկիզբները՝ Անգղիա առաջարկած էր որ բարձրագոյն Դրան ու Ռուսիայի մէջ մտած երկպառակութիւնը վերջացընելու համար մեծ տէրութեանց դեսպաններու ժողովք մ'ըլլայ: Աւստրիա ըսած էր թէ քանի որ խնդիրը դեսպանական յարաբերութեանց մէջ է, նոյն ժողովքը բաղձալի բան մը չէ. ան ատեն ստուգիւ բաղձալի կ'ըլլայ, երբ որ Ռուսի զօրքերը Դանուբի իշխանութիւնները մօնելով, զԵւրոպա տարբեր վիճակի մէջ կը խոթեն: Արդ երբ որ Ռուսք 1853ին Յունիսի 26ին Բրուլին անցան, ինք Աւստրիա առաջարկեց որ Վիէննա դեսպանական բանակցութիւնք ըլլան: Գաղղիա ու Անգղիա շուտ մ'ասոր իրենց հաւանութիւնը տուին, որով չորս մեծ տէրութեանց դեսպանները Վիէննա ժողովեցան, Օսմանեան տէրութեան յայտագիր մը շինելու համար, որով յունական խնդրոյն մէջ քանի մը շնորհմունքներ ընելով, Ռուսը Դանուբեան իշխանութիւններէն հանել կ'ուզէին: Յայտագիրն իրօք շինուեցաւ ու Ռուսք նոյնը երկու ձեռքով ընդունեցան: Սակայն ամենուն ակնկալութենէն դուրս՝ բարձրագոյն Գուռը յայտագիրը մերժեց, եւ Ռէշիտ փաշան Անգղիայի դեսպան Լորտ Ռէտֆըլիֆին գործակցութեամբ, յայտնեց որ ինք Վիէննական յայտագիրն առանց փոփոխութեան չի կրնար ընդունիլ: Ան ատեն արեւմտեան տէրութիւնք խնդիրը քննելով եւ մանաւանդ Ռուսի տէրութեան նոյն փոփոխութիւնները յանձն առնելու համար ցուցուցած ընդգրկմութենէն արթննալով, իմացան որ աս փոփոխութիւնները կարծուածին չափ աննշանակ բաներ չեն, եւ թէ Օսմանեան տէրութիւնն իրաւունք ունի իրենց առաջարկած յայտագիրն անփոփոխ չընդունելու:

Ասոր վրայ տարի մ'անցաւ. եւ արեւմտեան տէրութիւնք տեսնելով որ ամէն խաղաղական միջոցները պարապի ելան եւ խնդիրը միայն զինու զօրութեամբ կրնայ որոշուիլ, 1854ին Մարտի 27ին, Ռուսիայի դէմ պատերազմ հրատարակեցին: Արդ թէպէտ եւ պատերազմի հրատարակութիւն ըլլալէն յառաջ Պրուշ ու Աւստրիա յայտնած էին, որ իրենք իրաւանց կողմանէ Գաղղիայի ու Անգղիայի հետ միաբան են, սակայն արեւմտեան տէրութիւնք պատերազմ՝ հրատարակելէն ետքը՝ իրենք հարկաւոր սեպեցին, չորս տէրութեանց մէջ եղած միաբանութիւնը պաշտօնական կերպով հաստատել: Աս վախճանիս համար Վիէննա նորէն ժողովք մը բացուեցաւ, որուն

մէջ 1854ին Ապրիլի 9ին Պրուշ ու Աւստրիա՝ արեւմտեան տէրութեանց հետ իրենց ունեցած միաբանութիւնը ցուցնելէն ետքը, արձանագրի մը ստորագրեցին: Եւ որովհետեւ Ռուսի բռնած ընթացքէն յայտնի կ'երեւար, որ իր գլխաւոր նպատակը Տաճկի տէրութիւնը՝ Եւրոպայի տէրութեանց կարգէն դուրս հանել էր, անոր համար նոյն ժողովքին մէջ նաեւ քանի մը սկզբունքներու վրայ միաբանեցան, որոնց գլխաւորն էր, Օսմանեան տէրութեան ամբողջութեան պահպանութիւնը:

Աս ամէն դեսպանագիտական գործողութեանց ժամանակ Գաղղիայի կողմանէ գլխաւոր գործողն էր, արտաքին գործոց պաշտօնեայ Տրուէն տը Լիւի: Բայց իր քաղաքագիտութեան ամենէն նշանաւոր գործքն եղաւ, 1854ին Գեկտեմբերի 2ին Աւստրիայի ու Գաղղիայի մէջ դրուած դաշնաւորութիւնը, որուն համար Տրուէն տը Լիւի Աւստրիայի կայսրէն Ս. Ստեփանոսի շքանշանն ընդունեցաւ:

Սակայն աս անուանի քաղաքագէտը միեւնոյն յաջողութիւնը չունեցաւ, 1855ին Մարտին Վիէննա գումարուած դեսպանաժողովին մէջ: Սեւաստոբոլի առջեւը պատերազմը սոսկալի արիւնհեղուութեամբ մղուած ատեն, դեսպանագիտութիւնն ուզեց հաշտութեան վերջին փորձ մ'ալ ընել: Աս վախճանաւ Աւստրիայի, Գաղղիայի, Անգղիայի, Ռուսիայի ու Օսմանեան տէրութեան երեսփոխանները 1855ին Մարտի 15ին երրորդ անգամ դեսպանաժողովի գումարեցան: Դեսպանաժողովոյն աւելի աղքեցութիւն տալու համար, Լորտ Ջոն Ռասսէլ ու Տրուէն տը Լիւի անձամբ Վիէննա եկան: Ժողովքը բացաւ Աւստրիայի արտաքին գործոց պաշտօնեայ՝ Պուլ Շաւենշդայն կոմսը, յառաջաբանական խօսակցութենէ մը ետքը՝ բանակցութեանց հիմ ըլլալու չորս կէտերը ժողովականաց առջեւը դնելով: Առաջին ու երկրորդ կէտերուն (Դանուբի իշխանութեանց ու Դանուբի նաւարկութեան) վրայ, դիւրաւ միաբանեցան. բայց երրորդ կէտին, այսինքն Ռուսի ծովային զօրութեան Սեւ ծովուն մէջ չափաւորութիւնն որ եկան, կարծեաց տարբերութիւններ երեւան ելան: Աւստրիա առաջարկեց որ Ռուսք կարենան իրենց ունեցած նաւերուն կէսը Սեւ ծովուն մէջ պահել: Լորտ Ջոն Ռասսէլ մէկէն ասոր դէմ կեցաւ ու Լոնտոն գրեց որ աս առաջարկութեան ընդունուիլն անընդհատ պատերազմի պատրաստութիւն ու մշտատեւ պատերազմ կը նշանակէ, ուստի եւ անոր համար անկարելի բան է: Ան ատեն Աւստրիայի արտաքին գործոց պաշտօնեան նոր առաջարկութիւն մ'ըրաւ, որով թող կը տրուէր որ Ռուսիա ու բարձրագոյն Գուռն իրարու հետ միաբանին Սեւ ծովուն մէջ հաւասար չափով ծովական զօրութիւն ունենալու վրայ: Տրուէն տը Լիւի ու Լորտ Ջոն Ռասսէլ աս առաջարկութեան հաւանեցան ու տակաւին դեսպանաժողովը չմընցած՝ իրենց մայրաքաղաքներն աճապարեցին, որպէս զի իրենց իւրաքանչիւր

վեհապետին հաւանութիւնն առնուն: Նաբոլէոն նոյն առաջարկութիւնն ընդունելու միտեալ էր. բայց Լորտ Քլարէնտըն Անգղիայի խորհրդանոցին մէջ յայտնի ցուցուց, որ 1854ին Օգոստոսի 8ին արեւմտեան տերութեանց Ռուսիայէն պահանջած երաշխաւորութեան պայմանները կամ չորս կէտերը հիմայ բաւական չեն խաղաղութիւն հաստատելու համար, այլ նոյն իսկ պատերազմը հարկ է նոր պայմաններ առաջարկէ: Ռուստի եւ Անգղիա Լորտ Ռասսէլին հաւանած առաջարկութեան դէմ ելաւ. Գաղղիայի տերութիւնն ալ ստիպուեցաւ տեղի տալ: Ասոր համար Տրուէն տը Լիւի Մայիսի 7ին պաշտօնէն հրաժարեցաւ, ու տեղն արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ, նոյն ժամանակ Լոնտոն կեցող Գաղղիայի դեսպանը, Վալէսքի կոմսը:

Վիեննայի ժողովոյն նկատմամբ յիշուելու արժանի է նաեւ, նոյն ժամանակ Աւստրիայի արքունեաց քով կեցող դեսպանը, Փրնսնիսկոս ԱՏՈԼՓՈՍ ՊԱՐՈՆ ՊՈՒՐԲՆԷ, որն որ 1800ին Յունուարի 7ին ծնած է: Իր քաղաքական ընթացքը սկսաւ Տը Մուսդիէ մարզիկին տակ, Պեռն Գաղղիայի դեսպանատան մէջ քարտուղարութիւն ընելով: Սակայն քիչ մը ետքը Տը Մուսդիէ մարզիկը, արտաքին գործոց մասնաժողովոյն քարտուղար դրուելով, զՊր. Պուրբնէ պաշտօնէն ձգեց: Ան առեն Պր. Պուրբնէ ինք զինքը գրադիտութեան նուիրեց, եւ քանի մը տարի Տէպլաքըրոյն խմբագիրն եղաւ: Յուլիսի յեղափոխութենէն ետքը, դարձեալ քաղաքագիտական ասպարէզ մտաւ, ու 1840ին զինքը Լոնտոն Գաղղիայի դեսպանատան մէջ քարտուղար կը գտնենք: Նոյն ժամանակուան Լոնտոնի դեսպան Պր. Կիզըյին բացակայութեան ատենը՝ չորս մեծ տերութեանց մէջ դրուած Տարտանէլեան դաշնադրութեան ինք ստորագրեց: Յամի 1842ին իբրեւ լիազօր պաշտօնեայ Կոստանդնուպոլիս խաւրուեցաւ, ուր քիչ մը ետքը դեսպանի պաշտօն ընդունեցաւ: 1853ին Մարտին, իբրեւ արտաքոյ կարգի դեսպան Վիեննա եկաւ, ուր ամէն կերպով խաղաղութեան կողմն աշխատեցաւ, եւ դեսպանաժողովներու մէջն ալ նոյն հոգեով կը վարուէր: Վերջին իտալական պատերազմը խափանելու մեծ ջանք ցուցուց, եւ մինչեւ վերջը Գաղղիայի ու Աւստրիայի մէջ պատերազմ բացուելուն չէր հաւատար: 1859ին Օգոստոսին Գաղղիայի կողմանէ Յուլիսի դեսպանաժողովը խաւրուեցաւ: Ասիկայ իր վերջին քաղաքագիտական գործքն եղաւ. վասն զի անկէ ետքը Գաղղիայի մէջ ունեցած կալուածները քաշուեցաւ, եւ կ'երեւայ որ մէյ մ'ալ քաղաքական գործքերու մէջ մանելու միտք չունի: Պր. Պուրբնէ իբրեւ հմուտ քաղաքագետ, իբրեւ հաճոյական վարմունք ու դեսպանագետի մը պատշաճ անկեղծ բնաւորութիւնն ունեցող անձ մը կը նկարագրուի:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՐԱԳՐԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառոտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ դաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Ջ Ո Յ

1789—1815.

Այսպէս գրեթէ բոլոր Իտալիա, բաց ի Վենետիկի երկրէն ու Լոմբարտիայի մէկ մասէն, որոնք նոյն ատեն (1799. Մարտ.) Աւստրիայի տակ էին, Գաղղիայի իշխանութեան տակ մտածի պէս էր. ու քանի մը հասարակապետութիւններ ալ, Այսրալպեանը, Լիգուրեանն ու Պարթենուպեանը, անոր վերին իշխանութեան ու ազդեցութեան տակ կը գործէին ու կը շարժէին: Ասիկց ետքը եկաւ երկրորդ դաշնակցութեան պատերազմները Գաղղիայի դէմ, որոնք նախ առաջին Վերին Իտալիայի ու միեւնոյն ատեն նաեւ Գերմանիայի մէջ կամ Ռենսսի քովերը սկսան: Իտալիայի մէջ պատերազմին սկիզբ ընելու համար Ռուսաց բանակը Սուվարով զօրապետին հրամանատարութեան տակ յառաջ քալած ատենը՝ Աւստրիայի զօրքը Գրէ (Գրայ) զօրապետին տակ Գաղղիացուց Շէրէր զօրապետին զօրացը հետ Լոմբարտիայի մէջ դարձուելու ստիպեցան, եւ (Մարտ 26. — Ապր. 5.) Լեհեանոյի, Ռոնգոյի, Մանեանոյի ու Վերոնայի քով եղած ճակատներուն մէջ նոյն զօրաց վրայ փառաւոր յաղթութիւններ ըրին: Անկից ետքը երբ որ նոյն Գրէ Մանդուա պաշարած էր, Սուվարով Ռուսիայի բանակով Իտալիա մտաւ ու միաբանեալ զօրաց վերին հրամանատար եղաւ: Սուվարով շուտ մը իր ամէն զօրութեամբ Շէրէրին տեղն անցնող Մորոյին վրայ քաշելով, Ատալի եղեաց վրայ Գասսանոյի քով (Ապրիլ 5.) անոր յաղթեց, Ատալին անցաւ եւ զժննամին անդադար յառաջ քշելով, (Ապրիլ 27.) Աղեքսանդրիա ու ետքը Գոնի (Բիէմոնդէի մէջ) փախցուց: Ասիկց ետքը Բեպքիէրա, Բիցցիկէգոնէ, Գազալէ, Ֆերրարա ու Միլան յաղթուելով անձնատուր եղան: Սուվարով (Ապր. 29.) յաղթանակաւ Միլան մտաւ, եւ հոն քանի մը օր կենալէն ու Այսրալպեան հասարակապետութեան վերջացուիլը հրատարակելէն ետքը՝ քանի մը ամուր տեղեր ալ Գաղղիացուց ձեռքէն առաւ. զՄորոյ ամրացած տեղէն քանի մը կռիւներէ ետքը քշեց հանեց ու (Մայ. 29.) Գուրին մը կռիւներէ ետքը քշեց հանեց ու (Մայ. 29.) Գուրին առաւ: Այսչափ պարտութիւնները ստիպեցին զՄագտոնալ, որ Շանբիոնէին տեղ՝ Ստորին Իտալիայի մէջ ըլլող դաղղիացի զօրաց հրամանատար եղած էր, Պարթենուպեան հասարակապետութիւնն իր բախտին թողուլ, Վերին Իտալիա փութալ ու իր զօրքն ան տեղաց զօրքին հետ միացնել: Բայց հաղիւ թէ Գրէպիա դետակին քովերը հասած էր, Սուվարով իր զօրքով անոր դիմացն ելաւ ու երեքօրեայ սաստիկ պատերազմէ մը ետքը ստիպեց զանիկայ իր զօրաց մնացած մասով դէպի Գենուայի սահմանը փախչիլ ու Մորոյի զօրացը հետ միանալ. այսպէս բոլոր Լոմբարտիա (Յունիս 19.) դաշնակցաց ձեռքն

անցաւ: Մանգուայի բերդին մէջ ըլլող Գաղղիացիք ալ չկրնալով զանիկայ պաշտպանել, (Յուլ. 28.) դաշնակցաց յանձնեցին ու դուրս ելան:

Մագտոնալ իր զօրքովը Նէապոլսոյ երկրէն դուրս չելած, արդէն Գալապրիայի ու Ապուլիայի ժողովուրդը՝ որ թագաւորին կողմն էր, ոտք ելած ու նոր հասարակապետութեան դէմ գլուխ վերցուցած էր: Իսկանոր ելլէն ետքը՝ աս ոտք ելած գաւառներուն բնակիչքը Լաժժարոնիներուն հետ միանալով՝ մէկանց 25,000ի բանակ մը կազմեցին, ու Անգղիացւոց, Օսմանցոց ու Ռուսաց միացեալ նաւատորմիղներէն օգնութիւն գտնելով՝ սկսան հասարակապետականաց հետ Նէապոլսոյ մէջ ու քովերը տան օր (Յունիս 13—22.) անգաղար պատերազմիլ: Հասարակապետականք տեսնելով որ ալ իրենց բանը լմնցած է, թագաւորին տեղակալն եղող կարդինալ Ռուֆֆոյին հետ զինադադարի դաշինք գրին (Յունիս 23.) ու զէնքերը թողուցին: Բայց փերդինանդոս թագաւորն աս դաշին իր հաւանութիւնը չտալով, իր զօրքն ու կողմնակիցքը նորէն սկսան Նէապոլսոյ մէջ հասարակապետականները ջարդել ու Անգղիացւոց Նեպլէն ծովապետն ալ իր կողմանէ աս կոտորածին ձեռնադրուեալ: Նաեւ թագաւորը Սիկիլիա կղզիէն (Յուլ. 10.) Նէապոլիս դառնալէն ետքը՝ բոլոր հասարակապետականաց կողմնակից ու ձեռնադրուած մանաւանդ գլուխ ըլլողները նոր պաշտօնէից հրամանաւ անխնայ սպաննուեցան: Այսչափ կռիւներէն ու արիւնհեղութիւններէն ետքը՝ Նէապոլսոյ յեղափոխութեան վերջ եղաւ ու թագաւորական իշխանութիւնը նորէն հաստատեցաւ:

Իսկ Հռոմայի տերութեան մէջ՝ Նէապոլսոյ զօրքը յաղթուէն ու իրենց երկիրը դառնալէն ետքը, ինչպէս յառաջագոյն պատմեցինք, հռոմէական հասարակապետութիւնը քիչ մը ատեն ալ կրցաւ իր կենդանութիւնը պահել. բայց դաշնակցաց միացեալ զօրութիւնն իրեն ալ կործանումն ու վերջը բերաւ հասուց: Ինչու որ Փարիզի վերակացուաց ժողովն Իտալիայի մէջ Գաղղիայի զօրաց ու զինուց յաճախ պարտութիւններով տկարանալն իմացածին պէս, հոն նոր զօրք խաւրեց ու ժուպէր զօրապետը բոլոր զօրաց վրայ վերին հրամանատար անուանեց: Արիկայ Իտալիա մտածին պէս՝ Ն. Պոնաբարդէին օրինակին հետեւելով, անմիջապէս դաշնակցաց զօրաց վրայ յարձակեցաւ ու (1799. Օգոստ. 15.) Լոմբարտիայի Նովի քաղքին մօտ մեծ կռիւ մը սկսաւ, որուն սկիզբներն ինք ժուպէր մեռնելով՝ Մորոյ անոր տեղ հրամանատար դուրեցաւ: Պատերազմն ինք ժամ արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ յառաջ երթալէն ետքը՝ երբ որ դեռ յաղթութիւնը տարակուսելի էր, Սուվարով իր զօրքովն Աւստրիացւոց զօրաց օգնութեան հասնելով, Գաղղիացիք 16,000 մեռած, վիրաւորած ու գերի ինկած զօրք կորսնցնելէն ետքը՝ բոլորովն յաղթուեցան: Աս պարտութիւնն Իտալիայի մէջ ըլլող Գաղղիացի զօրքն ու զօրապետներն անանկ լքուց ու վախցուց, որ Հռոմայի մէջ Գաղղիացւոց կառնիկ զօրապետը չուտ մը դաշնակցաց (Նէապոլսեաց ու Անգղիացւոց) զօրաց հետ մասնաւոր

դաշնադրութիւն կամ պայմանադրութիւն ընելով՝ Հռոմ ու Չիվիդա Աէքքիա անոնց յանձնեց: Ասոր վրայ Պոնաբարտ զօրապետը (Սեպտ. 30.) յաղթանակաւ Հռոմ մտաւ: Նոյն ատեն աւստրիացի, ռուս ու օսմանացի զօրքերէն միացած բանակ մը Ֆրէօլին զօրապետին հրամանին տակ Անքոնա պաշարեց ու Գաղղիացւոց Մոնիէ զօրապետը զանիկայ քաջութեամբ պաշտպանելէն ետքը՝ վերջապէս (Նոյ. 13.) յաղթուելով անձնատուր եղաւ: Ասանկով Գաղղիացւոց ազդեցութեան տակ ու գրեթէ անոնց զինուց օգնութեամբ քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը Հռոմայի տերութեան մէջ քանի մը ամիս իբրեւ դադարած սեպուէլէն ու (անուանեալ) Հասթիան հասարակապետութիւն մը անցաւ իշխանութիւն մը բանեցնելէն ետքը, այլեւայլ ազգաց միացեալ զօրաց զէնքերովը նոյն քահանայապետական աշխարհական իշխանութիւնը նորէն հաստատեցաւ: Բայց որովհետեւ Պիոս Զ. քահանայապետը քանի մը ամիս առաջ մեռած էր, ինչպէս իր տեղը պատմեցինք, ու դեռ իր յաջորդը չէր ընտրուած, անոր համար աշխարհական կառավարութիւնը փոխանորդներու ձեռքը մնաց*: Այսպէս Գաղղիացիք Իտալիայի ուրիշ դիրքէն մերժուելով, 1799ին վերջերը միայն Սալոյա ու Նիսա առ ժամն իրենց ձեռքը մնաց, եւ Գենուայի մէջ իրենց զօրքը Մասսենա զօրապետին հրամանին տակ քիչ մը ատեն ալ իրենք զիբնէր պաշտպանելու կը ջանային:

Նոյն 1799 տարւոյն վերջերը Գաղղիայի կառավարութեան մէջ երեւելի փոփոխութիւններ եղած էին: Ն. Պոնաբարդէ Եգիպտոսէն դարձած ու վերակացուաց ժուպէր (directoir) վերջացուէն ետքը՝ ուրիշ երկու ընկերներով հիւպատոս կամ հասարակապետութեան կառավարիչ եղած էր: Երկրորդ տարին (1800ին) մեծ տեղութիւններուն շատերը (Ռուսիայէն զատ) դաշնակցած ըլլալով, Գաղղիայի զօրութեան դէմ միաբան զօրութեամբ գործելու կը պատրաստուէին: Արդէն, ինչպէս ըսինք, Նէապոլսոյ թագաւորն իր երկիրները բոլորովն ստացած՝ նոյն դաշնակիցներուն զէնքով օգնելու պատրաստ էր: Գաղղիացիք գրեթէ բոլոր Իտալիա կորսնցնելէն ետքը՝ անոր միայն մէկ պղտիկ կտորին մէջ զօրք ունէին. իսկ բոլոր մնացած մասերն Աւստրիայի ձեռքն էին: Արդ Աւստրիացւոց բանակը, որ 140,000 զինուոր ունէր, Մեկաս զօրապետին հրամանին տակ Իտալիայի մէջ թշնամոյն հետ զարնուելու պատրաստ կեցած էր: Աս զօրքը (Սեպտ. 18.) Մասսենա զօրապետին հրամանին տակ Գենուայի երկիրը գտնուող Գաղղիացի զօրաց դէմ յառաջ քաշելով՝ Վելլերի քաղքին քովերը զանոնք զարկին ու ստիպեցին զՄասսենա իր զօրաց ձախ թեւովը դէպ ի Գենուա փախչիլ: Հոն Գաղղիացիք ծովու կողմանէ Անգղիացւոց նաւատորմէն պաշարուելով, նաեւ պատերազմի պաշարներն ալ նուազած ըլլալով, իրենք զիբնէր

* Հազիւ յաջորդ 1800 տարին Մայիս 14. Վենետիկ քաղաքը Աւստրիայի պաշտպանութեան տակ երեսունէն աւելի կարգիններ մէկտեղ ժողովուելով՝ Ֆէարամոնդի կարգինալը, որն որ իմալայի եպիսկոպոսն էր, քահանայապետ ընտրեցին, որ եւ կոչուեցաւ Պիոս Է. ու իր ընտրութենէն քանի մը ամիս ետքը Հռոմ մտաւ եւ իր գահը նստաւ:

երկայն ատեն պաշտպանելու եւ հաստատուն մնալու բաւական այժ չունէին: Աւստրիացւոց հրամանատարը Մեկաս՝ Օթթ զօրապետին հրամանին տակ զօրաց բաժին մը խաւրեց Գենուա պաշարելու համար, իսկ ինք Գաղղիացւոց բանակին աջ թեւը Բիէմնիդէի մէջէն դէպ ի Ալպեան լեռները յառաջ քշելու սկսաւ. (Մայ. 7.) Նիսսա ու (Մայ. 11.) Սաւոնա քաղաքներն առաւ: Գաղղիացիք կամուրջով մը վար դետէն անցնելով՝ բռն իրենց երկրին սահմանին վրայ հասան. Մեկաս նոյն կամուրջն աղէկ պաշտպանուած դտնելով՝ չըրցաւ իրենց ետեւէն յառաջ քալել, բայց զանազան պատրաստութիւններ ընելու սկսաւ ուրիշ կողմանէ նոյն դետին վրայէն անցնելու եւ դէպ ի Գաղղիա յառաջ երթալու համար:

Աս միջոցին Ն. Պոնաբարդէ իբրեւ առաջին հիւպատոս՝ Գաղղիացւոց իտալիայի մէջ ըրած կորուստներուն դարման ընելու եւ իրեն նոյն երկրին մէջ դադրեցական զինուոց զօրութեամբ ստացած փառքը նորէն պայծառացնելու համար, որոշեց զօրաւոր բանակով մը Ալպեան լեռներն անցնիլ ու իտալիա մտնել: Եւ երբ որ Աւստրիացւոց բանակին Մեկաս զօրապետը դէպ ի Գենուա ու անկից Գաղղիայի երկիրը (Բրովանա) յառաջ քալելու պատրաստութիւններ կը տեսնէր, ինք Պոնաբարդէ իր նոր բանակովը Ս. Բեռնարդոս լեռն անցնելով՝ ետեւի կողմանէ անոր վրայ հասնելու փութաց: Անհնարին դժուարութիւններու յաղթելով (Մայ. 16—20) նոյն լեռն անցաւ ու սկսաւ իտալիայի մէջ իր զօրքը յառաջ տանիլ. (Յունիս 1.) Միլան հասաւ ու անմիջապէս հրատարակեց որ Այսրալպեան հասարակապետութիւնը նորէն հաստատուած է: Իր աս յանկարծական գալուստն ու այսպիսի հաստատուն ու համարձակ կերպով խօսիլն ու գործեն իմանալով՝ Գաղղիացւոց կողմը բռնող ամէն իտալացիք նորէն սիրտ առին ու իրեն օգնելու կը փութային: Ասանկով քանի մը օրուան մէջ գրեթէ բոլոր Լոմբարտիա Աւստրիացւոց ամէն պատերազմի պաշարներովն ու շտեմարաններովն իր ձեռքն անցաւ. իսկ Մեկաս այսպիսի անակնկալ դէպքերէն ստիպուելով՝ Ալեքսանդրիայի բերդը մտնելն առ ժամ պատշաճ դատեց: Նոյն օրերը Մասսենա Գաղղիացւոց զօրապետը, որն որ ինչպէս վերը յիշեցինք, Գենուայի մէջ Աւստրիացւոց Օթթ զօրապետին տակ ըլլող զօրքէն պաշարուած էր, ուտելաց պակասութենէն ստիպուելով, (Յունիս 4.) նոյն տեղը թշնամոյն յանձնեց ու դուրս ելաւ: Եւ որովհետեւ նոյն ատեն Օթթ իր վերին հրամանատարէն հրաման ընդունած էր պաշարումը թողուլ, Գենուա առնելէն ետքը իր զօրքովը դնաց գլխաւոր բանակին հետ միանալու համար: Աս միջոցին Մեկաս իր բանակովը բոլոր Լոմբարտիայէն բաժնուած մնալով, միանգամայն դադրեցական զօրաց ուրիշ մէկ մասն ալ Սիւշէ զօրապետին հրամանին տակ ետեւէն իր վրայ հասնելու սպառնալով, որոշեց զօրաւոր կուռով մը իր փակարանէն կամ պաշարմանէն ազատիլ դուրս ելլել ու զօրքը յառաջ քշել:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Երրորդայի վեհապետաց ցեղաբանութիւնը:

ԱՆԳՂԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Լոնտոն. կրօն՝ անգղեական.) Թագուհի՝ Վիկտորիա Ա. (Անգղիայի Գեորգ Գ. ու Գուլիելմոս Գ. Թագաւորներուն եղբորը Գենդի Եղուարդ դքսին՝ դուստրը.) ծնած 24 Մայ. 1819. յաջորդեց իր հօրեղբորը Գուլիելմոս Գին 20 Յուն. 1837. պսակուած 28 Յունիսի 1838. ամուսնացած 10 Փետ. 1840 Սաքսոնեան-Գոպուրկ-Կոթայի Ալպերդ իշխանին հետ. (ծնեալ 26 Օգոստ. 1819. + 14 Դեկտ. 1861.) — Թագաւորուանդ Ալպերդ Եղուարդ Ուելսի իշխան, ծնեալ 9 Նոյ. 1841:

ԱՆՀԱՆԴ-ՊԵՌՍԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Պալէնչդէտ. կրօն՝ աւետարանական.) դուքս՝ Ալեքսանդր Կարլոս, ծնեալ 2 Մարտ. 1805. յաջորդեց իր հօրը 24 Մարտ 1834. ամուսնացեալ 30 Հոկտ. 1834 Հոլշայն-Կլեյքսպուրկի Փրիդերիկա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 9 Հոկտ. 1811.)

ԱՆՀԱՆԴ-ՏԵՍՍԱԼԻ-ԳԷՕՐԺԵՆ (Մայրաքաղաք՝ Տեսաւ. կրօն՝ աւետարանական.) դուքս՝ Լէոբոլդոս Փրիդերիկոս, ծնեալ 1 Հոկտ. 1794. յաջորդեց իր հաւուն 9 Օգոստ. 1817. ամուսնացեալ 18 Ապր. 1818 Պրուշի Փրիդերիկա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 30 Սեպտ. 1796. + 1 Յունու. 1850.) — Ժառանգ՝ Լէոբոլդոս Փրիդերիկոս, ծնեալ 29 Ապր. 1831:

ԱՆՍՏՐԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Վիեննա. կրօն՝ ուղղափառ.) կայսր՝ Փրանկիսկոս Յովսէփ, ծնեալ 18 Օգոստ. 1830. Թագաւորեալ 2 Դեկտ. 1848. ամուսնացեալ 24 Ապր. 1854 Պաւլէրայի Թագաւորական ցեղէն Եղեսաբեթ դքսուհւոյն հետ. (ծնեալ 24 Դեկտ. 1837.) — Թագաւորուանդ՝ Ռուտովիոս, ծնեալ 21 Օգոստ. 1858:

ԲԱՐՄԱ (Մայրաքաղաք՝ Բարմա. կրօն՝ ուղղափառ.) դքսուհի ինամակալ՝ (27 Մարտ 1854. Երկանք՝ Փերդինանդոս Կարլոս Լուդովիկոս դքսին սպաննուէլէն ետքը,) Մարիամ Լուիզ Պուրպոնեան՝ Կարլոս Ժ. Գաղղիայի Թագաւորին որդւոյն Պեռի դքսին դուստրը, ծնեալ 21 Սեպտ. 1819. ամուսնացեալ 10 Նոյ. 1845: — Գուքս անչափահաս՝ Ռոբերտոս, ծնեալ 9 Յուլ. 1848: (Բոլոր իշխանական ցեղը 1859էն վեր՝ իր տէրութեան երկիրներէն դուրս կը կենայ:)

ԲԵՂԳԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Պրիւսէլ. կրօն՝ հիմնական վեհապետին՝ աւետարանական, տէրութեան՝ ուղղափառ.) Թագաւոր՝ Լէոբոլդոս Ա. ծնեալ 16 Դեկտ. 1790. Թագաւորեալ 21 Յուլ. 1831. ամուսնացեալ 9 Օգոստ. 1832. Լուիզ իշխանուհւոյն՝ Գաղղիայի Լուդովիկոս Փրիդերիկոս Թագաւորին դուստրը հետ. (ծնեալ 3 Ապր. 1812. + 11 Հոկտ. 1850.) — Թագաւորուանդ՝ Լէոբոլդոս Լուդովիկոս, Պրապանդի դուքս, ծնեալ 9 Ապր. 1835. ամուսնացեալ 10 Օգոստ. 1853 Մարիամ Հենրիէ Աւստրիայի արքիդքսուհւոյն հետ. (ծնեալ 23 Օգոստ. 1836):

ԲՈՐԴՈՒԿԱ (Մայրաքաղաք՝ Լիսաբոն. կրօն՝ ուղղ-

ղափառ.) Թագաւոր՝ Լուգովիկոս (Փիլիպպոս), ծնեալ 31 Հոկտ. 1838. յաջորդեց իրեղբօրը Պետրոս Ե.ին, ամուսնացեալ 7 Հոկտ. 1862. Մարիամ Փիա Սարգիսիայի Թագաւորին դստերը հետ. (ծնեալ 16 Հոկտ. 1847):

ԳԱՂԱԼԱ (Մայրաքաղաք՝ Բարիզ. կրօն՝ ուղղափառ.) կայսր՝ Լուգովիկոս Նաբոլէոն Գ. ծնեալ 20 Ապր. 1808. Թագաւորեալ 2 Գեկտ. 1852. ամուսնացեալ 29 Յունու. 1853 Եւգենիա Մոնդիշիյի դքսուհւոյն (Դէպպի կոմսուհւոյն) հետ. (ծնեալ 5 Մայ. 1826.) — Թագաւորածառանգ՝ Եւգենիոս Լուգովիկոս Նաբոլէոն. ծնեալ 16 Մարտ. 1856:

ԴԱՆԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Գոթենհայն. կրօն՝ աւետարանական.) Թագաւոր՝ Փրիդերիկոս Ի. Կարոլուս-Քրիստիան. ծնեալ 6 Հոկտ. 1808. Թագաւորեալ 20 Յուն. 1848. երրորդ անգամ ամուսնացեալ 7 Օգոստ. 1850 Դանների Լուիզ կոմսուհւոյն հետ. (ծնեալ 1814.) — Թագաւորածառանգ՝ Փերդինանդ (հորեղբայր) ծնեալ 22 Նոյ. 1792:

ԴՈՍԿԱՆԱ (Մայրաքաղաք՝ Ֆիորենցա. կրօն՝ ուղղափառ.) մեծ դուքս՝ Փերդինանդոս Գ. ծնեալ 10 Յուն. 1835. յաջորդեց իր հօրը 21 Յուն. 1859. ամուսնացեալ 24 Նոյ. 1856 Սաքսոնիայի Թագաւորին Աննա Մարիամ դստերը հետ. (ծնեալ 4 Յուն. 1836. + 10 փետր. 1859.) — Ժառանգ՝ եղբայրը Կարոլոս. ծնեալ 30 Ապր. 1839: (Բոլոր իշխանական ցեղը 1859էն վեր՝ իր տերութեան երկիրներէն դուրս կը կենայ):

ԼԻԲԲԻ-ՇԱԻՄՊՈՒՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Պիլէպուրկ. կրօն՝ կալուինական.) իշխան՝ Ատոլփոս Գէորգ, ծնեալ 1 Օգոստ. 1817. յաջորդեց իր հօրը 21 Նոյ. 1860. ամուսնացեալ 25 Հոկտ. 1844 Վալտէրի Հերմինէ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 29 Սեպտ. 1827.) — Ժառանգ՝ Գէորգ. ծնեալ 10 Հոկտ. 1846:

ԼԻԲԲԻ-ՏԵԴՄՈՒՆՏ (Մայրաքաղաք՝ Տեդմուտ. կրօն՝ կալուինական.) իշխան՝ Լէոպոլդոս, ծնեալ 1 Սեպտ. 1821. տիրեց 1 Յունու. 1851. ամուսնացեալ 17 Ապր. 1852 Շվարցպուրկ-Ռոտտուլդատի Եղիսաբէթ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 1 Հոկտ. 1833):

ԼԻԻԴԷՆՇԻՄԱՅՆ (Իշխանանիստ աւան՝ վատուց. բայց իշխանը զրեթէ միշտ վիեննա իր փառաւոր պալատին մէջ կը բնակի. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Յովհաննէս, ծնեալ 5 Հոկտ. 1840. յաջորդեց իր հօրը 12 Նոյ. 1858: (Աս իշխանին կալուածներուն մեծ մասը՝ իբր 104 քու. մղ. երկիր Աւստրիայի ու Պրուշի տերութեանց մէջ է, 600,000 բնակչով ու իբր չորս միլիոն ֆրանկ տարեկան եկամուտով):

ՀԱՆՆՈՎԷՐ (Մայրաքաղաք՝ Հաննովեր. կրօն՝ աւետարանական.) Թագաւոր՝ Գէորգ Փրիդերիկոս Ե. ծնեալ 27 Մայ. 1819. Թագաւորեալ 18 Նոյ. 1851. ամուսնացեալ 18 Փետ. 1843 Սաքսոնեան-Ալթենպուրկի Մարիամ Ալեքսանդրա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 14 Ապր. 1818.) — Թագաւորածառանգ՝ Եռնեստոս Աւգոստոս, ծնեալ 21 Սեպտ. 1845:

ՀԷՍՍԷՆ-ԳԱՍՍԷԼ (Մայրաքաղաք՝ Գասսել. կրօն՝

կալուինական.) կայսրընտիր իշխան՝ Փրիդերիկոս Գուլէնլանս Ա. ծնեալ 20 Օգոստ. 1802. հօրը հետ տիրել սկսաւ 30 Սեպտ. 1831. ամուսնացեալ 20 Նոյ. 1847. ամուսնացեալ Հանաւի իշխանուհւոյն Շաւմպուրկի կոմսուհւոյն Գերարուդային հետ. (ծնեալ 18 Մայ. 1806):

ՀԷՍՍԷՆ-ՀՈՄՊՈՒՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Հոմպուրկ. կրօն՝ կալուինական.) երկրակալ կոմս՝ Փերդինանդոս, ծնեալ 26 Ապր. 1783. յաջորդեց իր եղբօրը 8 Սեպտ. 1848:

ՀԷՍՍԷՆ-ՏԱՐՄՇԻՍԷԳ (Մայրաքաղաք՝ Տարմշլատ. կրօն՝ լուտերական.) մեծ դուքս՝ Լուգովիկոս Գ. ծնեալ 9 Յուն. 1806. տիրեց 16 Յուն. 1848. ամուսնացեալ 26 Գեկտ. 1833 Պաւերայի Մաթիլդէ Կարոլինա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 30 Օգոստ. 1813.) — Ժառանգ՝ եղբայրը Կարոլոս. ծնեալ 23 Ապր. 1809:

ՀԷՍՍԷՆ-ՖԷԼԴԲԵՍԹԱԼ (Մայրաքաղաք՝ Ֆելդբախ. կրօն՝ կալուինական.) երկրակալ կոմս՝ Կարոլոս. ծնեալ 22 Մայ. 1803. յաջորդեց իր հօրը 25 Գեկտ. 1849. ամուսնացեալ 9 Հոկտ. 1845 Վիլհելմինա Սարիամ Ալեքսանդրա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 25 Մարտ 1818.) — Ժառանգ՝ Եռնեստոս Եւգենիոս, ծնեալ 20 Գեկտ. 1846:

ՀԷՍՍԷՆ-ՖԷԼԴԲԵՍԹԱԼ-ՊԱՌԻՖԷԼՏ (Մայրաքաղաք՝ Աւիուդենաւ. կրօն՝ կալուինական.) երկրակալ կոմս՝ Ալեքսիոս Գուլիելմոս Եռնեստոս. ծնեալ 13 Սեպտ. 1829. յաջորդեց իր հօրը 17 Յուն. 1851. ամուսնացեալ 27 Յուն. 1854 Պրուշի Մարիամ Լուիզ Աննա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 1 Մարտ 1829):

ՀՈՒԼԱՆՏԱ (Մայրաքաղաք՝ Ամստերտամ. Թագաւորանիստ քաղաք Հասկ կամ Լա Հէյ. կրօն՝ աւետարանական.) Թագաւոր՝ Գուլիելմոս Գ. Ալեքսանդրոս. Պոլոս. ծնեալ 19 Փետ. 1817. Թագաւորեալ 17 Մարտ 1849. ամուսնացեալ 18 Յուն. 1839 Վիլհելմինա Սոփիա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 17 Յուն. 1818.) — Թագաւորածառանգ՝ Գուլիելմոս Օրանիայի իշխան, ծնեալ 4 Սեպտ. 1840:

ՀՈՀԷՆՑՈՒԼԻՌՆ-ՀԷԻՆԿԷՆ (Մայրաքաղաք՝ Հէսինկէն. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Փրիդերիկոս Գուլիելմոս. ծնեալ 16 Փետ. 1801. ամուսնացեալ երկրորդ անգամ Սիպուրկի սեպուհին դստերը Ամալիա օրիորդին հետ. որն որ տիրող տանէ չըլլալուն՝ առ ամուսնութենէ ծնած զաւակներն իրենց հօրը իշխանութեան չեն յաջորդեր:

ՀՈՀԷՆՑՈՒԼԻՌՆ-ՍԻԿՄԱՌԻՆԿԷՆ. (Մայրաքաղաք՝ Սիկմաուինկէն. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Կարոլոս Անտոն, ծնեալ 7 Սեպտ. 1811. ամուսնացեալ 21 Հոկտ. 1834 Պատէնի Յովսէփա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 21 Հոկտ. 1813.) — Ժառանգ՝ Լէոպոլդոս, ծնեալ 22 Սեպտ. 1835:

Աս երկու տերութեանց իշխանները, որոնք Պրուշի Թագաւորական ցեղին ցեղակից են, իրենց իշխանութենէն հրաժարելով, նոյն Պրուշի Թագաւորին թող տուին, 7 Գեկտ. 1849:

Մեայաթը քաղ մեծաւ:

Բ Ն Ա Պ Ի Տ Ա Վ Ա Ն

Այնպէս թեմական երեւոյթներուն շնորհով:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իրրեւ ջերմութեան աղբիւր:

Ծառի, Սառ, Ծիւն, Առաքանի Կապուտ:

215. Ի՞նչ բանի համար ծխանը յարկէն շատ բարձր կ'ըլլայ: — Որպէս զի չծխէ, ինչպէս հասարակօրէն կարճ ծխաններուն կը պատահի:

216. Կարճ ծխանն ինչո՞ւ կը միտէ: — Վասն զի կարճ ծխանին օդին հոսանքը՝ մուկը վեր մղելու բաւական զօրութիւն չ'ունենար:

217. Կրակի մը կենդանի վառիլն ուսկի՞ց կը պատճառի: — Կրակի մը կենդանի վառիլը՝ զինքը ճարակող թթուածնին շատութենէն է:

218. Ծխանի մը մէջ օդին աղէկ բանիլը՝ միտն դէպ ի վեր մղուելուն վրայ կը կայանայ: — Այո՛, որչափ որ տաք օդը ծխանին մէջէն շուտով վեր կը բարձրանայ, այնչափ արագութեամբ պաղ օդը հրոյն վրայ կը հոսէ, որպէս զի տաք օդին տեղը բռնէ. ուստի եւ որչափ որ ծխանն երկայն է, այնչափ ալ օդին հոսանքը զօրաւոր կ'ըլլայ:

219. Ի՞նչ բանի համար գործատուններուն ծխանները շատ երկայն կ'ըլլան: — Հրոյն կենդանութիւնն աճեցնելու համար:

Ասոր ուրիշ մէկ պատճառն ալ ան է, որ քովի տներուն ներքութիւն չպատճառուի. վասն զի ցած ծխանները՝ իրենց թանձր միտքն ու փստակար կաղովը մատուոր տներն անհանգիստ կ'ընեն:

220. Ի՞նչ պատճառի համար ծխանին երկայն ըլլալով՝ կրակին կենդանութիւնը կ'աւելնայ: — Վասն զի օդին զօրաւոր փչելովը՝ միեւնոյն ժամանակուան մէջ աւելի այրելի նիւթ կը սպառի, եւ ըստ հետեւողի ջերմութեան սաստկութիւնն ալ նոյն համեմատութեամբ կ'աճի:

221. Երբ որ կարճ ծխան մը երկընցնէն անկարելի կ'ըլլայ, անոր միտքն արգելելու ամենէն դիւրին միջոցն ո՞րն է: — Ծխանին վարի կամ վառարանին ամենէն մօտ եղող կողմը նեղցնելը:

222. Ինչո՞ւ համար ծխանին վարի կողմը նեղնալով՝ ծխելը կ'արգելուի: — Վասն զի անով օդը կը ստիպուի կրակին քովէն անցնիլ, եւ այսպէսով աւելի տաքնալով՝ ծխանին մէջէն աւելի արագութեամբ վեր կը բարձրանայ, որով ջերմութեան շատնալը՝ ծխանին կարծուութեան տեղը կը բռնէ:

223. Ի՞նչ բանի համար սենեկի մը մէջ երկու տեղ կրակ վառելու որ ըլլանք, սենեակը միտով կը լեցուի: — Վասն զի երկուքին մէջէն զօրաւորագոյնը՝ օդին մեծագոյն մասը կը սպառէ, եւ մեկալ տկարագոյն կրակին բաւական օդ չիձգեր, որ ան ալ ըստ պատշաճի վառելով՝ մուկը ծխանէն դուրս կ'առնայ ելլել:

Աս բանը մեծ խցերու մէջ չիպատահիր՝ թէ որ վառարանները պատշաճ կերպով դրուած կ'ըլլան:

224. Ի՞նչ բանի համար վառարան մը կը ծխէ, երբ որ իրարու հետ կապակցութիւն ունեցող երկու խցերուն մէջ ալ կրակ վառելու ըլլանք: — Որովհետեւ (երկու խցերուն մէջ տեղը զանուոյ դուռը բացուելուն պէս) օդը տկարագոյն կրակը թող տալով, դէպ ի մէկալ կողմը կը հոսէ, եւ ասով երկու սենեակներն ալ ծխով կը լեցուին: (Աս դէպքն այնպէս զիւրաւ չիպատահիր գոց կրակարաններուն մէջ, որչափ բաց վառարաններուն մէջ):

225. Ասոր առջեւն առնելու ամենէն աղէկ միջոցն ո՞րն է: — Պէտք է իւրարանջիւր կրակարանը՝ խողովակով մը դուրս օդին հետ կապակցութեան մէջ դնել: Ասով երկուքն ալ այնպէս առատ ճարակ կ'ընդունին, որ մէկը մէկալին օդը յափշտակելու կարօտութիւն չ'ունենար:

226. Ինչո՞ւ համար եկեղեցւոյ (աւանդատան, մատրան) վառարանները շատ անգամ կը ծխեն: — Վասն զի հովը եկեղեցւոյ զանգակատան զարնելով՝ ետ ցոլացած ատեն, դիւրութեամբ ծխանին մէջ կը մտնէ եւ ծուխը դէպ ի վար կը մղէ:

227. Ի՞նչ պատճառի համար հովտի մը մէջ շինուած տները հասարակօրէն կը ծխեն: — Վասն զի հովը չորս կողմն եղած բարձունքներուն զարնելով՝ ծխանին վրայ կը ցոլանայ, եւ անոր օդին հոսանքը կ'արգելու:

228. Այսպիսի դիպուածի մէջ ամենէն դիւրին դարմանն ո՞րն է: — Ծխանին ծայրը թիթեղէ դիւրաշարժ հովանոցակ մը հաստատելու է, որն որ ասդին անդին կը դառնայ եւ միշտ հովին հակառակ դիւրը մը կ'առնու:

229. Ի՞նչ բանի համար ասանկ հովանոցակ մը ամեն անգամ ծխելը չ'արգելու: — Վասն զի զօրաւոր հովն ասոր մէջը մտնելով՝ ծխանէն վար կը հոսէ:

230. Ուրեմն աս հովանոցակին օգուտ չըրած ատենն ուրիշ ի՞նչ միջոց բանեցնելու է: — Ծխանը՝ չորս կողմը գլուխուող բարձր առարկաներէն աւելի բարձրացնելու է, որով հովն ամենեւին ներս չիկրնար մտնել:

231. Ինչո՞ւ հովը ծխանին մէջ չիկրնար մտնել, երբ որ չորս կողմը գտնուող առարկաներէն աւելի բարձր կ'ըլլայ: — Վասն զի ան ժամանակ ետ մղուած հովը՝ ծխանին պատերուն միայն կրնայ զարնել, եւ ոչ թէ՛ անոր ծակին մէջէն ներս մտնել:

232. Ուրիշ ի՞նչ դէպքի մէջ ծխան մը կրնայ միտել: — Երբ որ դուռն ու վառարանը խցին միեւնոյն կողմը գտնուին: Ասոր պատճառն ան է՝ որ դուռը բացուելուն պէս, օդը հոսանք մը շեղ ճամբով մը բաց վառարանին մէջ կը փչէ եւ ծուխը խցին մէջ կը մղէ:

233. Ասոր առջեւն ի՞նչ եղանակաւ կրնայ առնուիլ: — Պէտք է վառարանն ըստ ամենայնի դրան դիմացը դնել, որով դուռն մտած օդը հոսանքը՝ մուկը դէպ ի ծխանէն վեր կը մղէ եւ ոչ թէ՛ դէպ ի սենեակ:

234. Ինչո՞ւ համար չմաքրուած ծխան մը հասարակօրէն կը ծխէ: — Վասն զի մուկը՝ ծխին ազատ երթեւեկը կ'արգելու, օդին հոսանքը կը խափանէ եւ օդ բանիլը թող չիտար:

235. Ի՞նչ բանի համար հին ու փոփկած ծխան մը գրեթէ միշտ կը ծխէ: — Վասն զի Ա. Կրոյ եւ աղեւսի խախտած կտորները ծուխը կը կեցնեն: Բ. Ճեղքուածներէն ներս մտնող պաղ օդը՝ ծխանին մէջի տաք օդը կը ցրտացնէ եւ վեր բարձրանալը կ'արգելու:

236. Ի՞նչ պատճառի համար վառարան մը կը ծխէ՝ երբ որ երկաթէ խողովակին իրարու հետ միացած տեղերն աղէկ կպած չ'են ըլլար: — Վասն զի խողովակին ծակախցերէն ներս մտած պաղ օդը խողովակին մէջի տաք օդը կը ցրտացնէ եւ վեր բարձրանալը կ'արգելու:

237. Ինչո՞ւ համար առջեւը բաց կրակարան մը երբ որ նոյն բացուածքը խիստ մեծ կ'ըլլայ, գրեթէ միշտ կը ծխէ: — Վասն զի բացուածքը խիստ ընդարձակ որ ըլլայ, դէպ ի ծխան դիմող օդին մեծ մասը՝ կրակին ամենեւին չիկրնար մտնելալ, եւ աս ցուրտ օդը՝ տաքած օդին հետ խառնուելով, անոր բարեխառնութիւնն ան աստիճանի կը նուազցնէ, որ միայն շատ կամաց կրնայ վեր բարձրանալ. որով եւ օդը հոսանքը շատ տկար կ'ըլլայ:

238. Աս դէպքին մէջ ի՞նչ դարման կրնայ տարուիլ: — Պէտք է վառարանին բացուածքը պղտիկցնել. որով օդն աւելի մօտանալ կրակը շօշափելով եւ աւելի տաքնալով, բնականապէս դիւրութեամբ ծխանէն վեր կը բարձրանայ:

239. Ի՞նչ բանի համար կրակարան ունեցող սենեկի մը մէջ ամառը շատ բացմութիւն գտնուած ժամանակ՝ միոյ հոտ մը կը տիրէ: — Վասն զի ծխանին օդը՝ խցին օդէն ցրտագոյն ըլլալով, խուցը կ'իջնայ եւ հետը մէկտեղ միոյ անհաճոյ հոտ մը կը բերէ:

ԲՈՐՈՅԱԿՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Թողութիւն տուէք, Պարոն, ան թողութիւն գրած ժամանակս տակաւին խիստ տկար ըլլալով, ամէն բանի վրայ ուղածիս պէս չէի կրնար մանրամասնաբար խօսիլ: Իսկ հիմայ զձեզ մէկէն տեսնելու վրայ ունեցած այլայլութիւնս անցնելէն ետքը՝ հետաքրքրութիւննիդ կը լեցնեմ:

Պր. Ռիշարտոյ իմացաւ թէ Հեղինէն չ'ուզէր իր հարցման պատասխան տալ, ուրովհետեւ Մորոյ տիկինը հոն էր: Ուստի զինքը չ'թախանձեց. միայն հարցուց թէ առողջութեան վիճակը կը ներկէ՞ որ շուտ մը ծամբայ ելլեն:

— Այո՛ կրնամ. բայց հոսկից չբաժնուած՝ կ'ուզէի այցելութիւն ընել կնոջ մը, որն որ նաւարեկութենէն աղատուած ու ինծի համար մեծագին բան մը ունի քովը: Մտոյդ է՝ առաջին անգամ զինքը տեսած ժամանակս՝ ուղեց ինծի տալ. բայց կը բաղձայի շնորհակալութիւնս գործքով յայտնել, եւ վրաս բաւական ստակ չունենի:

— Լաւ է, մէկտեղ կ'երթանք:

Ասոր վրայ երկուքն ալ ոտք ելան: Մաննիկ ալ կ'ուզէր իրենց հետ երթալ, բայց Հեղինէն ըսաւ որ կենայ:

Ուրեմն զիս թող պիտի տաք, գոչեց աղիկը լալով:

— Չէ, չէ, սիրելիս, զքեզ չեմ թողուր: Բիշ մը վերջը ետ կը դառնանք: Չես տեսներ որ Պարոնը կառքը մէկտեղ չի տանիր:

Աղջիկն ասոր վրայ հանդարտելով, ներս մտաւ: Իսկ Հեղինէն Պր. Ռիշարտոյին հետ սկսաւ դէպ ի գերեզմանոց երթալ:

Ճամբան օրիորդը՝ համառօտ կերպով մը իր բարեբարին պատմեց զուլին եւ կածը, միանգամայն՝ զՊարոնի իր յափշտակչին նաւուն վրայ տեսած ատեն մտքին մէջ ծնած կասկածներն ալ յայտնեց: Խօսքը լմնցուց ըսելով որ կը կարծէ թէ իր ասպնդական կնոջ քովը գտնուող աղջիկը՝ Պարոնի նին եւ իր դայիկին աղջիկն է:

Աս պատմութիւնը մոտիկ ընելու ատեն Պր. Ռիշարտոյ զանազան անգամ իր զայրոյթն ու զարմացումը ցուցուցած էր: Իւ տեսնելով որ Հեղինէն սրտին մէջ ուրիշ բան մ'ալ ունի եւ չի համարձակիր յայտնել, որովհետեւ պզտիկ աղջկան ով ըլլալն ըսելէն ետեւ՝ խօսքը մէկէն կտրած էր, զինքը քաջալերեց որ խօսքը շարունակէ:

Օրիորդն այլայլելով մը՝ Մաննիկին նկատմամբ որոշում մ'ըրի, ըսաւ, զորն որ չեմ գիտեր թէ կը հաւնի:

— Երբ որոշումնիդ չ'անցնալով, չեմ կրնար զրուցել որ պիտի հաւնիմ թէ չէ. բայց ձեր խոհեմութիւնը զիս կ'ապահովցնէ որ որոշումնիդ թէթեւութեամբ ըրած չէք:

— Մտածեցի որ պէտք եմ կրօնի ձայն

նին հնազանդիլ, որն որ մեղի կը հրամայէ որ չարեաց դիմացը բարիք հատուցանենք: Տեսայ որ Մաննիկ չ'այր կըրնացուցած եւ մօրմէն թող տրուած է, եւ վտանգի մէջ է իր դայիկէն ալ թող տրուելու: Դիտքս բերի որ ես ալ որք եմ եւ զինքը...:

— Որդեգիր առիք գուցէ:

— Հրաման էք, Պարոն:

Ասոր վրայ վայրկեան մը լռութիւն տիրեց: Աճառակաւնը քիչ մը այլայլած կ'երեւար. առանց աշուրները վեր վերցնելու՝ ծամբան յառաջ կը տանէր: Վերջապէս կանկ առաւ:

Յայտնի խօսելու համար, ըսաւ, կը խոստովանիմ որ եթէ որոշումնիդ չըրած՝ ինծի խորհուրդը հարցնէիք, կը ջանայի ձեր միտքը փոխել: Բայց որովհետեւ հիմայ որոշումնիդ ըրած եւ ինչպէս կ'երեւայ՝ նաեւ խօսք տուած էք, պէտք է որ ես ալ հաւանիմ: Համոզուած եմ որ Աստուած ձեզի աս աղնուական խորհուրդը չէր աղքեր, եթէ զուլիս հանելու միջոցներ յառաջունէին պարտաստած չըլլար: Սակայն եւ այնպէս որովհետեւ Աստուած ամէն օր հրաշք չ'ըներ, եւ մեզմէ կը պահանջէ որ խոհեմութիւնը ձեռք չ'օգոյնը, անոր համար դուք ալ անշուշտ աս աղջկան վրայ բան մը մտածած պիտ'որ ըլլաք: Արդէն գիտէք որ նոյն իսկ դուք հարկաւորութիւն ունիք...:

— Գիտեմ, գիտեմ. անոր համար ալ որոշումն՝ աւելի Աստուծոյ բարեբարութեան եւ բարեկամաց մեծանձնութեան վրայ վստահանալով՝ ըրի, քան թէ իմ անձնական կարողութեանս վրայ:

— Հատ աղէկ: Կը ջանանք որ աս բանս ալ ըստ կարելոյն աղէկ վերջ մը ունենայ: Նիմ հասնելէն ետքը՝ ասոր վրայ աւելի երկայն կը խօսինք:

Հեղինէն կ'ուզէր իր բարեբարին շնորհակալ ըլլալ. բայց անիկայ խօսքը կտրեց, եւ ծոցէն թուղթ մը հանելով, Ահաւասիկ, ձեզի նամակ մը, ըսաւ: Չուզեցի մինչեւ տուն հասնելնիդ սպասել, հետոս բերի:

Հեղինէն անհամբերութեամբ կնիքը բացաւ, եւ խիստ մեծ հաճութեամբ կարդաց. որովհետեւ նոյն թուղթը գրողը՝ իր Ատէլ բարեկամը կը ծանուցանէր որ բոլորովն առողջացած ըլլալով, արդէն պատրաստութիւն տեսնելու վրայ է, եւ քիչ մը ետքը ծամբայ պիտ'որ ելլէ, Գաղղիա դառնայ:

Այսօր Մաննիկի տիկնոջ վրայ խօսք չեմ ըներ, կ'ըսէր Ատէլ նամակին վերջը: Անանի լրեր կան՝ զորոնք մարդ աւելի կ'ուզէ անձամբ հաղորդել, քան թէ նամակի միջոցով:

Հեղինէն թուղթը շատ անգամ պազաւ: Ետքը նորէն Պր. Ռիշարտոյին թեւն անցնելով, հետը մէկտեղ գերեզմանատուն մտաւ, եւ զինքը նոր գոցուած փոսի մ'առջեւ տանելով, Ահաւասիկ աս է, ըսաւ, եւ սկսաւ լալ:

Պր. Ռիշարտոյ՝ որ պատճառ մը չունէր տարակուսելու թէ ան նաւարեկեալը սրուն թաղուած տեղը կը տեսնէր, Պր. Կարոյոս չըլլայ, չըրցաւ այլայլութիւնը բռնել. ինքն ալ Հեղինէնին հետ լացաւ եւ

քանի մը րոպէ տխուր մտածմանց մէջ ընկրմած հոն կեցաւ: ԳԺբախտ օրիորդը փոսին վրայ քանի մը ծաղիկ ցանեց, եւ հոն տնկուած խաչին առջեւը նորէն Աստուծոյ խոստացաւ որ Աննային աղջիկը երբեք թող չտայ, հապա անոր մայրութիւն ընէ:

Պր. Ռիշարտոյ համառօտ աղօթք մ'ընելէն ետքը՝ ոտք ելաւ եւ ըսաւ որ ալ երթալու ժամանակն է:

Գերեզմանոցէն ելլելով, սկսան դէպ ի ան խրճիթն երթալ, ուր քանի մ'օր յառաջ օրիորդը Մաննիկին հետ գացած էր: Բայց հոն հասնելէն յառաջ՝ տեսան որ պառաւն իրենց դիմացը կու գայ:

Նոյն կնիքը Հեղինէնին մօտենալով, Ես ալ ձեզի կու գայի, ըսաւ մեծարանքով, Իմացայ որ քիչ մը վերջը սակից պիտ'որ երթաք եղբր. ուստի եւ կ'ուզէի ըսել թէ ան դԺբախտ աղնուականին ժամացոյցը քովս չեմ ուզեր պահել:

Հատ շնորհակալ եմ, պատասխանեց օրիորդը: Եւ ամէնքը մէկտեղ պառաւին խրճիթը մտան, որն որ շուտ մը ժամացոյցն օրիորդին տուաւ:

Կ'ընդունիմ, ըսաւ Հեղինէն, բայց ան թէութեամբ՝ որ դուք ալ մեզմէ ասոր փոխարէն մ'առնուք:

Չէ, չէ, գոչեց պառաւը, ամենեւին բան չեմ ուզեր. առէք առէք, եւ ձեզի երջանկութիւն բերէ:

Հեղինէն շատ որ ստիպեց, վերջապէս պառաւը յանձն առաւ Պր. Ռիշարտոյին տուած ոսկին ընդունելու: Իսկ օրիորդը ժամացոյցն առաւ, եւ առանց վրան նայելու՝ ծոցը դրաւ:

Երբ որ տուն դարձան, Հեղինէն Մորոյ կնոջմէն, թէ իր եւ թէ Մաննիկին ու անոր եղբորը համար ըրած ծաղիկն հաշիւն ուղեց:

Գուռ, տիկին, տունս քիչ ժամանակ կեցած ըլլալով, պատասխանեց կնիք, ձեզի համար շատ ծախք ըրած չեմ. ինչ որ կը հաճիք՝ տուէք: Իսկ տղոց հայրը՝ տաւ ըն 500 ֆրանկ կու տար: Արդէն գիտէք որ վերջին եռամսեան վճարած չէ, որն որ ինծի պէս աղքատ կնոջ մը համար քիչ բան չէ:

Հեղինէն ուղեց նոյն գումարը՝ Պր. Ռիշարտոյին իրեն խրկած ստակէն վճարել. բայց վաճառակաւնը թող չտուաւ, եւ տղոց եռամսեան վճարելէն զատ՝ Հեղինէնին համար ալ քանի մը ոսկի տուաւ, զորն որ Մորոյ մայրը խիստ մեծ ուրախութեամբ ընդունեցաւ, որովհետեւ յուսացածէն շատ աւելի էր:

Ճաշէն ետքը՝ օրիորդը Մաննիկին հետ Պր. Ռիշարտոյին կառքը մտնելով, ճամբայ ելան: Իրիկունը Մաննիկին հասան, եւ նոյն գիշերը հոն անցուցին: Երկրորդ առտու կանուխ դէպ ի Նիմ ճամբայ ինկան. եւ կարելի եղածին չափ գաղտուկ նոյն քաղաքը մտան, որպէս զի եթէ Հեղինէնին նաւարեկութիւն կրած ըլլալն իմացողներ կան, մտադրութիւննին չարթննայ:

Հ. Ե. Ե. Ե.